

<https://doi.org/10.34768/pa2022r18>

Renata Bizior

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczny w Częstochowie

PRAWDA W GAZETACH RĘKOPIŚMIENNYCH Z 2. POŁOWY XVIII WIEKU (NA WYBRANYM MATERIALE). REKONESANS BADAWCZY

1. Wprowadzenie

W pracy uwagę poświęcam zagadnieniu prawdy, która stanowi swoistą kategorię wpływającą na kształt gazet rękopiśmiennych z 2. połowy XVIII wieku i składających się na nie tekstów wiadomości prasowych. Staram się określić, jakie znaczenie miała prawda w tych dawnych przekazach prasowych, w jaki sposób oddziaływała na konstrukcję wiadomości prasowych. Omówienie ma charakter wstępnego rozpoznania tego interesującego problemu badawczego.

Prasa od samego początku, który przypada na czas XV-XVI wieku, zaspokajała potrzebę informacji o świecie, wzbogacała wiedzę czytelników i utrwalała uwarunkowany kulturowo obraz rzeczywistości¹. Jej zakres oddziaływania był wówczas dość wąski, co wiązało się z elitarnym statusem medium, utrzymującym się aż do XIX wieku, w którym nastąpił gwałtowny rozwój prasy i jej umasowienie. W dawnych przekazach prasowych, rozpowszechnianych zarówno przez gazety drukowane, jak i pisane ręcznie, istotne znaczenie miały wartości poznawcze, które decydowały o randze wiadomości prasowych w komunikacji społecznej. Wartość informacji zależała od różnych czynników, jednak istotnymi walorami były ich prawdziwość i wiarygodność². Prawda była szczególnie istotna w gazetach pisanych ręcznie na zamówienie

¹ E. Gruszczyńska, *Dawne przekłady prasowe. Informacja – perswazja – manipulacja*, Warszawa 2012, s. 67.

² B. Bojar, *Między prawdą, kłamstwem a ironią. Kilka uwag o modalności aletycznej, jej wykładnikach i o walidacji informacji*, [w:] *Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów*, red. A. Kiklewicz, J.L. Banasiak, J. Mazurkiewicz-Sułkowska, Łódź 2021, s. 80.

konkretnego odbiorcy mającego określone potrzeby poznawcze i opłacającego pracę nadawcy korespondenta.

2. Fenomen gazet rękopiśmiennych

Ważnym kontekstem dla rozważań nad właściwościami prawdy w badanym materiale jest fenomen gazet rękopiśmiennych³, obecny w komunikacji społecznej europejskiego kręgu kulturowego w okresie od XV do XVIII wieku, a nawet XIX wieku⁴. Początki jego narodzin w Polsce przypadają na XVII stulecie, a istotnym czynnikiem rozwoju stał się brak periodycznej prasy drukowanej. Rozkwit tego prasowego fenomenu pozostawał w ścisłym związku z rozbudową ówczesnych sieci połączeń pocztowych, które umożliwiały systematyczną ekspedycję korespondencji, w tym również gazet pisanych. W rezultacie gazety pisane zyskały seryjny charakter, a transfer informacji prasowych cechę periodyczności i cykliczności⁵.

Heiko Droste i Kirsti Salmi-Niklander, badacze gazet rękopiśmiennych, podają, że gazety rękopiśmienne kształtujące się jako rodzaj wysoce elitarnego serwisu informacyjnego z biegiem czasu dostosowywały się do warunków zmieniającego się rynku informacyjnego, na którym swoją pozycję ugruntowały gazety drukowane adresowane do szerszego kręgu czytelników⁶. Gazety pisane funkcjonowały w określonych kontekstach społecznych, znaczna ich część adresowana była do elit politycznych, ekonomicznych i społecznych. Pisane były na zamówienie osób możnych, zazwyczaj piastujących ważne stanowiska państwowe, pozostających w kręgach władzy, związanych z dworem królewskim. Można je uznać za zinstytucjonalizowaną formę przekazywania informacji powiązaną z dworami jako swoistymi społeczno-polityczno-kulturalnymi

³ W literaturze przedmiotu gazety rękopiśmienne zyskały kilka określeń, takich jak: nowiny pisane, list z nowinami, gazeta-list, list-gazetka, gazetka (P. Matuszewska, „Trzecie dzieło” Kitowicza. Listy z nowinami i gazetki pisane z lat 1771-1776 w rękopisie Biblioteki Polskiej w Paryżu, [w:] eadem, *Gry z adresatem. Studia o poezji i epistolografii wieku Oświecenia*, Wrocław 1999; D. Suska, *Kategoria prasowości i jej wykładniki w osiemnastowiecznych gazetkach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „Poradnik Językowy” 2020, z. 1), a także gazetolist (A. Kucharski, *O sobie, ludziach i świecie. Listy Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego do Elżbiety Sieniawskiej jako egodokumenty i źródła wiadomości gazetowych (1716-1726)*, [w:] *Kobiece kręgi korespondencyjne w XVII-XIX wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Kraków 2016, s. 38), które sygnalizują m.in. ich powiązanie z listem wynikające nie tylko ze sposobu przesyłania tych gazet za pomocą poczty, ale i zauważalnych nawiązań do konwencji epistolograficznych (R. Bizior, *Wyróżniki tekstowe determinowane przez płęć w listach-gazetach Jadwigi Rafałowiczówny (z początku XVIII wieku). Uwagi o kobiecym wariacie gatunku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 2021, nr 55, s. 123).

⁴ H. Droste, K. Salmi-Niklander, *Handwritten Newspapers. Interdisciplinary Perspectives on a Social Practice*, [w:] *Handwritten Newspapers: An Alternative Medium during the Early Modern and Modern Periods*, red. H. Droste, K. Salmi-Niklander, Helsinki 2019, s. 7.

⁵ K. Maliszewski, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej*, Toruń 2001, s. 30-34.

⁶ H. Droste, K. Salmi-Niklander, *op. cit.*, s. 7.

instytucjami⁷. Omówione tu cechy kontekstu wpływały na kształtowanie się znaczenia prawdy w dawnych gazetach pisanych.

Prasa rękopiśmienna była formą transferu informacji na tematy polityczne, gospodarcze, społeczne, religijne oraz towarzyskie. Przynosiła również komentarze dotyczące bieżących wydarzeń, które można uznać za przejaw pierwiastka publicystycznego. Wzrost znaczenia gazet pisanych jako prasowego przekazu informacyjnego przypadł w Polsce na wiek XVIII, w szczególności na jego drugą połowę, co ściśle łączyło się ze skomplikowaną polityczną sytuacją kraju i utrudnionym obiegiem informacji. Umocnienie ich roli w obiegu informacyjnym było determinowane w pierwszej kolejności przez ograniczenia prasy drukowanej powodowane przez zbiór czynników ograniczających przekaz aktualnych i ważnych informacji (monopol prasowy⁸, koncesje prasowe, cenzurę państwową⁹ i redakcyjną). Kolejnym czynnikiem wzrostu znaczenia na rynku wiadomości prasowych było profilowanie ich tematyki pod kątem zainteresowań konkretnych odbiorców. Od strony formalnej istotny był proces autonomizowania się gazet pisanych wobec pierwotnie powiązanej z nimi epistolarnej konwencji listu prywatnego, który w badanym okresie stał się już tylko medium korespondencyjnego trybu przesyłania gazety. Warto na marginesie nadmienić, że gazety pisane kształtowały się jako forma komunikacyjna pośrednia między listem prywatnym (następnie listem z nowinami) a periodycznie drukowaną gazetą¹⁰.

Wiek XVIII to czas, kiedy gazety pisane zyskały status prasowy, u którego podłoża znalazły się takie kryteria, jak: aktualność¹¹ przekazywanych informacji, zgodność informacji ze stanem rzeczywistym, wiarygodność doniesień, zróżnicowana zawartość tematyczna, cykliczność. Splot wymienionych okoliczności przyczynił się do ukształtowania odrębnego, ważnego typu przekazu informacyjnego, który był istotnym składnikiem nieoficjalnego obiegu informacji. Ten alternatywny przepływ wiadomości ustabilizował się w ciągu dwóch stuleci (XVII-XVIII) jako szybszy pod względem przekazu informacji o zmieniającej się sytuacji niż prasa drukowana, oferujący szerszy

⁷ H. Droste, *Degrees of Publicity. Handwritten Newspapers in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, „LIR. Journal” 2012; A. Rejter, *Polifoniczność gatunkowa „Merkurjusza Polskiego” z 1661 roku*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2000, r. VI, s. 7.

⁸ M. Siuciak podaje, że istotnym ograniczeniem był przywilej królewski nadany jezuitom, który sprawił, że posiadali monopol na wydawanie prasy w Rzeczypospolitej, kontynuowany po kasacie zakonu przez byłego jezuitę Stefana Łuskinę (M. Siuciak, *Kształtowanie się gatunku wiadomości prasowej w XVIII wieku*, [w:] *Tekst – akt mowy – gatunek wypowiedzi*, red. U. Sokólska, Białystok 2013, s. 353).

⁹ Cenzura państwa funkcjonowała dość sprawnie w Warszawie za Stanisława Augusta Poniatowskiego (J. Łojek, *Dziennikarze i prasa w Warszawie XVIII wieku*, Warszawa 1960, s. 80).

¹⁰ K. Maliszewski, *op. cit.*, s. 78.

¹¹ E. Gruszczyńska podkreśla, że ówczesne kryterium aktualności odbiega od współczesnego z uwagi na o wiele dłuższy czas rozchodzenia się informacji, które nieraz nie traciły na aktualności przez kilka miesięcy (E. Gruszczyńska, *op. cit.*, s. 18).

zakres wiadomości (brak cenzury), adaptujący się do potrzeb odbiorców oraz wykorzystujący różnorodne źródła informacji. Zdaniem Heiko Droste¹² czytelnik gazet pisanych uzyskał przewagę informacyjną nad czytelnikiem gazet drukowanych, co łączyło się również z dostępem do wiadomości sprofilowanych tematycznie.

Dla jasności wyводу dodam, że pod względem strukturalnym gazety pisane składały się z kilku lub kilkunastu krótkich (niekiedy dłuższych), odrębnych formalnie i poznawczo tekstów informacyjnych, reprezentujących pod względem gatunkowym wiadomość prasową, kształtującą się jako gatunek od XVI wieku¹³. Teksty te zapisywane były kolejno jeden po drugim, zajmując łącznie od jednej do trzech stron papieru. Podstawowa funkcja wiadomości prasowych polegała na informowaniu o różnych obiektach i wydarzeniach szeroko pojętego świata zewnętrznego, bardziej lub mniej ważnych dla odbiorcy¹⁴.

3. Przedmiot, cele i obiekt badań

Przedmiotem zainteresowania w artykule jest znaczenie prawdy jako kategorii wpływającej na informacyjną (poznawczą) wartość wybranych do badań osiemnastowiecznych gazet rękopiśmiennych, oddziałującą na ich organizację i w efekcie na prasowy charakter. Celem omówienia jest odpowiedź na pytania, w jaki sposób prawda jest rozumiana w analizowanych gazetach, jak prawda jest wykorzystywana do nadawania tekstom prasowym wartości informacyjnej oraz w jaki sposób ujawniają się na płaszczyźnie tekstu dane o prawdziwości przekazywanych treści.

Obiektem badań są pochodzące z lat 70. XVIII wieku (1771-1776) teksty gazet rękopiśmiennych redagowanych przez jednego nadawcę korespondenta, przebywającego głównie w Warszawie – Jędrzeja Kitowicza¹⁵ – i przesyłanych do odbiorcy, którym był Michał Lipski. Korpus tekstów liczy niemal 100 gazet rękopiśmiennych oraz trzy listy z nowinami. Zaznaczyć warto, że Kitowicz pełnił funkcję prywatnego korespondenta (głównie politycznego) swojego protektora – Michała Lipskiego, wcześniej od 1751 roku przez wiele lat był jego sekretarzem. Jest to istotny czynnik stanowiący podstawę zaufania między opłacanym korespondentem a odbiorcą gazet. Lipski był wykształconym, moźnym szlachcicem o magnackich koneksjach, pełniącym ważne funkcje publiczne

¹² H. Droste, *op. cit.*, s. 78.

¹³ D. Ostaszewska, „*Mercuriusz Polski*” – początki kształtowania się komunikacji masowej, [w:] *Zielonogórskie seminaria językoznawcze*, red. M. Hawrysz, M. Uździcka, Zielona Góra 2011, s. 87; D. Suska, *Realizacja wzorca gatunkowego wiadomości prasowej w gazetach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza z lat 1771-1776*, „Філологічний часопис” 2019, nr (13)1, s. 111-121.

¹⁴ D. Ostaszewska, *op. cit.*, s. 95.

¹⁵ Opublikowane w tomie: *Korespondencja i gazetki rękopiśmienne Jędrzeja Kitowicza z lat 1771-1776*, oprac. T. Ciesielski, S. Górzyński, F. Wolański, Warszawa 2017.

(opata lubińskiego, pisarza wielkiego koronnego, od 1773 roku referendarza wielkiego koronnego, następnie sekretarza wielkiego koronnego), rezydującym w oddalonych od centrum wydarzeń dobrach na prowincji (Chocz), dla którego bieżąca orientacja w sprawach politycznych była niezwykle istotna¹⁶.

4. Prawda jako kategoria organizująca gazety rękopiśmienne Kitowicza

Istotnym czynnikiem zwiększającym znaczenie gazet rękopiśmiennych w komunikacji społecznej były potrzeby odbiorców dotyczące uzyskania określonych informacji, przede wszystkim aktualnych, sprawdzonych, potwierdzonych, pochodzących z wiarygodnych źródeł, w konsekwencji zgodnych ze stanem faktycznym. Zaznaczyć trzeba, że w roli pierwszorzędnego kryterium prasowości usytuowała się wówczas aktualność informacji, która najwyraźniej charakteryzuje publikacje prasowe i odróżnia od innych¹⁷. Ze względu na system przekazywania informacji i słabość ówczesnych serwisów informacyjnych z prymatem aktualności wiązał się problem prawdziwości przekazywanych treści. Ich weryfikowanie zajmowało sporo czasu i prowadziło do sytuacji, w której najnowsze wieści były przekazywane bez pełnego potwierdzenia ich adekwatności względem rzeczywistości.

Funkcjonalność gazet pisanych w tym zakresie była dość wysoka, m.in. dzięki pracy ich nadawców nad uzyskaniem zróżnicowanych treści oraz strategiom umożliwiającym przekazywanie sądów na temat ich relacji względem prawdy. Z uwagi na ówczesny skomplikowany kontekst społeczno-polityczny szczególnie istotna dla przekazu wiadomości prasowych była prawda, która kształtowała poznawczy wymiar nie tylko pojedynczej wiadomości prasowej, lecz także całej gazety pisanej jako znaczącego medium informacyjnego. Analiza zawartości gazet redagowanych przez Kitowicza uświadamia, że w latach 70. XVIII wieku problemem było dotarcie do prawdy na temat zdarzeń politycznych, militarnych, gospodarczych z powodu jej fałszowania przez określone kręgi i osoby, które rozpowszechniały sprzeczne i nieprawdziwe informacje, co przyczyniało się do informacyjnego chaosu. O tej skomplikowanej sytuacji w ówczesnym obiegu informacji korespondent pisze w gazetach wielokrotnie, np. w wiadomości na temat mylnych doniesień rozpowszechnianych o walkach Rosji z Turcją:

Lubo ta wiadomość ma zewsząd confirmację, że Turcy nieustannie nad Moskalami tryumfują, minister atoli rosyjski u Dworu Warszawskiego, ile możności stara się przyjaciółom swoim wyper-swadować przeciwne o wojskach swojej monarchini rozumienie, przeto z jego gabinetu nie inne wychodzą wiadomości, tylko że Moskale Turków tam sam po kilka, po kilkanaście tysięcy znoszą [1773, 171].

¹⁶ M. Adamczewski, *Lipsy herbu Grabie w świetle źródeł epigraficznych w kolegiacie w Choczcu*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 1994, nr 50, s. 117; P. Matuszewska, *op. cit.*, s. 184.

¹⁷ E. Gruszczyńska, *op. cit.*, s. 18; D. Suska, *Kategoria prasowości...*, s. 75.

czy w doniesieniach o podziale Polski:

Fetur, że podział Polski *zapewne już jest* w Peter[s]burgu podpisany, *donosi o tym w. pan Psarski*, rezydent w Peter[s]burgu polski. *Naprzeciw tej wiadomości stawia przeciwna z Śląska relacja*, że z tego podziału nic nie będzie, bo się monarchowie o części nie mogą zgodzić. *Dodaje też relacja*, że generał Haddyk edyktem swoim surowie zakazuje, aby się nikt nie ważył i mówić na cesarza, aby chcieć podziału Polski [...] [1772, 105].

Wobec powyższego dążenie do prawdy uznać trzeba za istotny czynnik oddziałujący na prasowy charakter gazet rękopiśmiennych, który modelują również określone kategorie, o których pisze Dorota Suska¹⁸.

W ujęciu lingwistycznym prawda zajmuje wysokie miejsce, nie tylko jako naczelna wartość poznawcza, lecz również istotna wartość etyczna. Jadwiga Puzynina¹⁹ pisze, że „wartości poznawcze [są] związane z wysoką oceną prawdy (w jej sensie epistemologicznym)”. W obliczu wielości koncepcji prawdy²⁰: klasycznej korespondencyjnej i współczesnych²¹ uznać można, że bliska rozumieniu prawdy w lingwistyce – jako cechy wypowiedzi polegającej na przekazywaniu tego, co należy do rzeczywistości – jest teoria korespondencyjna²². Z osadzonej na gruncie filozoficznym i lingwistycznym definicji prawdy wynika, że jest to *relacja między zdaniem, które mówi to a to, a faktem, że jest tak, jak to zdanie mówi*. Inaczej rzecz ujmując: *prawda jest to relacja między zdaniem prawdziwym a faktem, o którym to zdanie mówi*²³. Relacja między faktem (światem realnym) a zdaniem (sądem) wygłaszanym przez człowieka pozwala na rozumienie prawdy jako adekwatności między wypowiedzianym sądem a rzeczywistością²⁴. Ujęcie

¹⁸ D. Suska, *Kategoria prasowości...*

¹⁹ J. Puzynina, *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „Etnolingwistyka” 2004, t. 16, s. 181.

²⁰ Interpretacje filozoficzne w oczywisty sposób znajdują swoje odbicie w lingwistycznych wyjaśnieniach, dla których punktem odniesienia są dane leksykograficzne. Marian Bugajski podaje, że z definicji słownikowych wynika, że podstawą pojęciową organizującą znaczenia leksemu *prawda* są tradycyjne rozważania o prawdzie, w szczególności klasyczna teoria prawdy (M. Bugajski, *Prawda w słownikach języka polskiego. Rekonesans badawczy*, [w:] *Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*, red. A. Kiklewicz, E. Starzyńska-Kościszko, Olsztyn 2014, s. 174). Dla przykładu, z definicji słownikowej *prawdy* zamieszczonej w słowniku pod redakcją W. Doroszewskiego (który zawiera materiał sięgający 2. połowy XVIII w.), wynika, że jest to: 1. ‘zgodna z rzeczywistością treść słów’, 2. ‘obiektywna rzeczywistość, to, co rzeczywiście jest lub było, zdarzyło się’. W hasłach leksykograficznych wypuklana jest przede wszystkim dwoistość znaczeniowa omawianego terminu: prawda to rzeczywistość (samoistny byt – znaczenie ontyczne), a także sąd o tej rzeczywistości (znaczenie epistemiczne). Leksem ten poza swoimi znaczeniowymi funkcjami pełni również funkcje tekstowe (metatekstowe), stając się środkiem językowym służącym potwierdzeniu prawdziwości sądów.

²¹ Zob. J. Puzynina, *Prawda*, [w:] *eadem*, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997, s. 301.

²² Teoria korespondencyjna jest kwestionowana przez niektórych filozofów, zob. P. Zeidler, *Cóż to jest prawda?*, [w:] *Zaproszenie do filozofii*, red. K. Łastowski, P. Zeidler, Poznań 2001.

²³ E. Grodziński, *Prawda, fałsz, kłamstwo (szkic semantyczny)*, „Poradnik Językowy” 1985, z. 4, s. 213-214.

²⁴ J. Puzynina, *Prawda*, s. 38-40.

to w odniesieniu do zakresu pracy i specyfiki analizowanego materiału wydaje się wystarczające.

W kontekście analizowanego materiału warto jeszcze zwrócić uwagę na specyficzne znaczenia prawdy. Jadwiga Puzyńska²⁵ widzi możliwość rozróżnienia w ujęciu epistemicznym dwóch kategorii prawdy: 1. obiektywnej (sąd obiektywnie adekwatny do rzeczywistości), 2. relatywistycznej (względny sąd o rzeczywistości, subiektywny, uzależniony od światopoglądu, nastawienia życiowego itp.). Istotne ustalenia na temat charakteru prawdy w kontekście poznawczej funkcji komunikacji i w odniesieniu do tekstów prasowych proponują Marek Chyliński²⁶ i Svitlana Petrenko²⁷. Zdaniem badaczki ujęcia prawdy można sprowadzić do dwóch znaczeń: 1. relatywnego (ustalonego w stosunku do obiektów procesu poznawczego), w którym istotne jest to, że prawda z uwagi na procesy poznawcze podmiotu nie ma charakteru statycznego i niezmiennego, ale jest ciągłym procesem zbliżania się do pełnego odtworzenia rzeczywistości, i 2. absolutnego, w którym prawda istnieje jako bezwarunkowa, samookreślająca się, jedyna właściwa, istniejąca w rzeczach jako takich niezależnie od innych rzeczy, trwała. Relatywne ujęcie prawdy pozwala w niej widzieć kategorię dynamiczną, procesualną, podlegającą zmianom oraz weryfikacji, uwarunkowaną przez poznający podmiot, pozyskujący dane i ustalający fakty. Dynamiczny charakter prawdy wiąże się z procesem jej poszukiwania i poznawania.

Prawda jako zasada łącząca się z działaniem komunikacyjnym jest od dawna ważna dla procesów przekazywania informacji. W wiekach wcześniejszych przestrzeganie zasady zgodności wiadomości prasowych z prawdą wynikało z umowy między nadawcą a odbiorcami, która tworzyła fundament zaufania, że przekaz jest prawdziwy, a fakty ustalane z najwyższą starannością²⁸. W gazetach rękopiśmiennych była aktualizowana w sposób szczególny, obligowała nadawcę do zachowania rzetelności w przygotowaniu tekstu informacyjnego. Jest to szczególnie ważna okoliczność, gdyż funkcjonujący w wiekach wcześniejszych niedoskonały system pozyskiwania i obiegu informacji nie zawsze przynosił treści korespondujące z rzeczywistością, wymagał ponadto od redaktora gazety ciągłego weryfikowania informacji, ustalania stopnia ich prawdziwości czy prawdopodobieństwa. Sytuacja stawała się tym bardziej skomplikowana, gdy twórcą gazety pisanej był jeden korespondent (Kitowicz) zdobywający informacje ze źródeł o różnym stopniu wiarygodności.

²⁵ Eadem, *Co się dzieje z prawdą dziś?*, „Język a Kultura” 2008, t. 20, s. 38-40.

²⁶ M. Chyliński, *Prawda jako zasada dyskursu dziennikarskiego*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, nr 15, z. 2, s. 151-167.

²⁷ S. Petrenko, *Truth as the problem of journalism: the search of the absolute meanings*, [w:] *Problem space of modern society: philosophical communicative and pedagogical interpretations*, cz. 2, red. korp. Instytut Integracji Europejskiej, Warszawa 2019, s. 40.

²⁸ M. Chyliński, *op. cit.*, s. 153.

Na tym tle w pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę, jakie znaczenie ma prawda dla prasowości analizowanych gazet oraz w jaki sposób prawda jest rozumiana przez ich nadawcę. Trzeba zaznaczyć, że wymiar treściowy, merytoryczny osiemnastowiecznych gazet pisanych jest inny niż ten, który prezentują późniejsze teksty prasowe. Analiza wiadomości prasowych pisanych przez Kitowicza wskazuje na swoiste rozumienie przez niego poznawczego wymiaru gazety rękopiśmiennej i związanej z nim roli prawdy w organizacji jej treściowego aspektu. W gazecie z 1774 roku korespondent pisze o szczególnym pojmowaniu omawianego aspektu gazety (możliwe, że odzwierciedlającym powszechniejszy pogląd), umieszczając ją w opozycji do ewangelii, która w jego rozumieniu jest symbolem prawdy absolutnej (prawdy Bożej). Podaje też, że w gazecie pisanej mogą być przekazywane wiadomości o różnym stopniu prawdziwości, pewności czy wątpliwości:

Wszakże gazeta nie jest ewangelią, więc wolno w nią mieścić nie tylko pewne, ale i niepewne, gdy wystarcza papieru [1774, 258].

W ten sposób nadawca powiadamia odbiorcę (odbiorców), że przekazuje treści nie tylko zgodne z prawdą, pewne, w jakiś sposób potwierdzone, ale również niepewne. Prawda nie jest zatem w opinii nadawcy gazet głównym i jedynym kryterium doboru wiadomości, niemniej praktyka redaktorska Kitowicza pokazuje, że jest to znaczący czynnik. Jako korespondent prezentuje również określoną postawę wobec zasad doboru treści, o którym nie decyduje jedynie stopień prawdziwości, pewności, ale również prawdopodobieństwo zajścia zdarzenia, jego możliwość, o czym donoszą docierające do nadawcy pogłoski. Niemniej prawda jest istotną kategorią dla informacyjnego wymiaru analizowanych gazet pisanych – wpływa m.in. na organizację makrostruktury gazet, układ wiadomości. Zasadą strukturalną jest bowiem hierarchizowanie wiadomości w gazecie, od ważnych i zgodnych z prawdą (potwierdzonych) przez mniej istotne po niepewne – pogłoski lub plotki.

Mimo stosowania określonych strategii porządkujących teksty gazet pod względem poznawczym i prawdziwościowym Kitowicz w liście z nowinami z 1773 roku do Michała Lipskiego, który jest formą pośrednią między listem a gazetą pisaną, oraz w gazecie z 1775 roku pisze, że prawda nie jest decydującym kryterium doboru treści, ważna jest również atrakcyjność informacji (*bo wszystko jest ciekawe*), co znajduje wyraz w różnym statusie epistemicznym nowin (*cokolwiek się o moje uszy odbiło, pisząc, co słyhać*):

Pisać wszystkiego zaprawdę, co tu mówią, nie można, bo jedno drugie zdaje się znosić, nie pisać jest to martwić ciekawość od najlepszych kąsków, bo wszystko jest ciekawe. Zostawiwszy tedy liberum arbitrium między wiarą a niedowiarstwem, piszę Panu indifferenter cokolwiek się o moje uszy obilo [1773, 126].

Nie wybierając koniecznie tego, co jest prawdą, ale tylko *pisząc, co słyhać*, to tu mówią nieodmiennie, że po tym sejmie coś wybuchnie, że konfederacja pokazuje się w Litwie i w Kujawach. O tej drugiej pisano nawet z kapituły kujawskiej do biskupa, że jacyś ludzie pod imieniem

konfederatów przy królu komendy j.w.p. Szydłowskiego, przybywszy do dóbr kapitulnych, wybrali stamtąd furaz [...] [1775, 294].

Łączenie w tekście jednej gazety wiadomości prasowych o różnym stopniu pewności i wiarygodności jest specyficzną cechą gazet pisanych XVIII wieku, które zgodnie z założeniami przekazywały o wiele więcej różnorodnych wiadomości niż gazety drukowane. Z jednej strony pisanie w gazecie niemal o wszystkim, o zdarzeniach pozostających w różnych relacjach względem prawdy wymagało od Kitowicza oznaczenia na płaszczyźnie tekstowej statusu przesyłanej wiadomości, zgodnego z wiedzą podmiotu piszącego. Z drugiej strony status społeczny odbiorcy i jego sieć kontaktów społecznych pozwalały na samodzielne weryfikowanie prawdziwości nowin, które służyły uzyskaniu orientacji w bieżących wydarzeniach. Nie jest to sytuacja niezwykła, o tego rodzaju praktyce przekazywania pogłosek w gazetach pisanych w XVII wieku w innych krajach pisze również Christine Watson²⁹.

Obserwacja materiału badawczego pozwala na wniosek, że Kitowicz ma również świadomość skomplikowanej natury prawdy, trudności w dotarciu do niej, jej relatywności i zmienności. Refleksję ten temat przekazuje na początku jednej z gazet z 1774 roku, wykorzystując analogię do anegdoty o chłopie, który pod wpływem perswazji kupujących sprzedaje barana za cenę gęsi przekonany przez nich, że jest właścicielem właśnie tego zwierzęcia:

Przywiózł chłop na targ do Warszawy barana, przyszedł do niego jeden i mówi: „Co chcesz za tę gęś?” Chłop się roześmiał, przyszedł drugi i mówi tak jak pierwszy: „Co chcesz za tę gęś?” [...] Poczeli się z sobą żwawo wmawiać każdy „za swoją” prawdę, aż kiedy ów trzeci począł zwoływać i stawiać namówionych na swoją stronę świadków. Chłop o swoim baranie, choć go widział być nie gęsią zwątpiał, nareszcie za gęś sprzedał.

Zrazuśmy się śmiali z pokoju między Turkiem i Moskwą, potem byliśmy zamieszani matactwami tak, iż nie mogliśmy rozemnać, gdzie jest prawda, na koniec, gdy wszyscy zaczęli mówić pokój z Turkiem i Moskwą, pokój, pokój, uwierzyliśmy, że prawda [1774, 269].

Kitowicz na zasadzie analogii łączy anegdotę o baranie z wiadomością o pokoju Rosji z Turcją i sprzecznymi doniesieniami napływającymi na ten temat. W ten sposób obrazowo przedstawia subiektywność prawdy oraz trudności w krytycznym ustaleniu stanu rzeczy i weryfikowaniu źródeł informacji. Na tym tle prawda jawi się jako kształtująca się w toku procesów komunikacyjnych, zależna od społecznych oczekiwań, subiektywna, niekiedy wątpliwa. Problemem w dotarciu do prawdy jest również jakość źródeł informacji, z których korzysta korespondent, także ich niedokładność, o czym informuje w innej wiadomości:

²⁹ Ch. Watson, *Truth, Doubt and Hearsay in 17th Century Russian News Translation*, „Scando-Slavica” 2019, no. 2 (vol. 65), s. 282, 292.

O j.w. panu Drewnowskim, przeszłym sekretarzu sejmowym, mamy relację, że go na sejmiku w Łomży zbito. Nie wiedzieć, jak to rozumieć, czy zbito z terminu pretendowanego poselstwa, czy po skórze, a tu znówu: czy szablami, czy pięściami, *bieda z taką niedokładnością*, żałowalibyśmy go, tylko nie wiemy, jak [1776, 353].

Wielokrotnie w gazetach korespondent zwraca uwagę, że wszelkie nowiny potrzebują potwierdzenia (*konfirmacji*), aby je można uznać za prawdziwe i wiarygodne. W gazetach pisze o tej konieczności następująco: *Lubo ta nowina potrzebuje konfirmacji...* [1772, 110], *Lubo ta nowina ma zewsząd konfirmacją...* [1773, 171], *Jest już i konfirmacja o Puchaczewie...* [1775, 282], a także:

Wiadomości dzisiejsze, któreśmy odbierali, *wszystko to konfirmują*, cokolwiek nam determinowanego przeszłotygodniowa gazeta udzieliła. Bunt w Moskwie tak jest głośny, nie tylko po całej Polsce, ale i po całej Europie, że go żadne sposoby ministra rosyjskiego utaić nie mogą [...] [1774, 208].

Za szczególnie niewiarygodne nadawca uważa informacje uzyskiwane od niezorientowanych w sytuacji osób, krążące w komunikacji potocznej. W jednym z listów pisanych do Lipskiego, w którym umieszcza trzy wiadomości, pisze, że pochodzą z pewnego, godnego zaufania źródła:

Mają być niewątpliwe, które niżej wypisuję nowiny, ponieważ z *pewnej*, nie z potocznej, *są mi komunikowane ręki* [1773, 167].

Analiza wiadomości prasowych redagowanych przez Kitowicza uświadamia, że zarówno ten gatunek informacyjny, jak i cała gazeta pisana przez korespondenta są zorientowane na przekaz wiadomości zgodnych z prawdą, w szczególności tych, które mają istotne znaczenie polityczne, militarne, dyplomatyczne.

Na marginesie rozpatrywanego tu zagadnienia warto zwrócić uwagę na interesujący kontekst naświetlający miejsce i rolę prawdy w praktykach prasowych 2. połowy XVIII wieku. W prasie publicystycznej ważną częścią dziennikarskiej narracji były bowiem przekazy oparte na zmyśleniu. „Monitor” (1765-1785) publikował liczne eseje wykorzystujące fikcję, podpisywane pseudonimami Próźniakowskich, Marnotrawskich, Theatralskich, podobna sytuacja charakteryzowała prasę angielską („Spectator”), francuską czy amerykańską. Edyta Żyrek-Horodyska zwraca uwagę, że teksty fikcyjne pełniły w dawnej prasie m.in. funkcję rozrywkową³⁰, na pewne elementy fikcyjności nowin publikowanych w „Monitorze” wskazuje również Joanna Gorzelana³¹.

³⁰ E. Żyrek-Horodyska, *Fake news, puff, hoax i canard. Perspektywa historyka mediów*, „Facta Ficta Journal of Theory, Narrative & Media” 2019, nr 2, s. 92-93.

³¹ J. Gorzelana, *Sposoby realizacji gatunku wiadomości w „nowinach” zamieszczonych w „Monitorze” z 1786 roku*, [w:] *Język polski – między tradycją a współczesnością*, red. E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Żmigrodzki, Kraków 2021, s. 461.

Wobec zróżnicowanej programowo zawartości gazet, o czym mowa była wcześniej, nie zawsze wiarygodnych źródeł informacji, z których korzystał korespondent, wolnego tempa rozchodzenia się potwierdzonych już wiadomości prawda w analizowanych przekazach prasowych kształtuje się jako kategoria dynamiczna i weryfikowalna, związana z biegiem czasu i napływem kolejnych danych. W komunikacji społecznej prawda jest kategorią podlegającą określonym zmianom, wymagającą potwierdzenia³². W wypadku części analizowanych wiadomości mamy do czynienia, jak pisze Svitlana Petrenko³³, z ciągłym procesem zbliżania się do odtworzenia prawdziwego obrazu rzeczywistości. Podkreślić trzeba, że prawda w gazetach ma również charakter obiektywny, gdy wiadomości są pewne, a nadawca był świadkiem zdarzeń albo uzyskał niemal całkowitą pewność co do ich realności.

W części wiadomości redagowanych przez Kitowicza ujawnia się wyraźnie dynamiczny i relatywny charakter prawdy, który jest szczególnie interesujący z uwagi na prasowy charakter tekstów. Nadawca poświadcza proces dochodzenia do prawdy, jej zmienność w czasie związaną z weryfikowaniem informacji i ich źródeł. Ilustracją relatywnej natury prawdy w analizowanych gazetach mogą być dwie powiązane ze sobą treściowo wiadomości prasowe z 1774 roku informujące o śmierci sułtana Mustafy III (21 I 1774 r.), w których spleta się zamiar przekazania najnowszych i mających duże znaczenie nowin z dążeniem do ustalenia ich zgodności ze stanem faktycznym. Zgodnie z przyjętym przez Kitowicza schematem organizacyjnym gazety wiadomość na ten temat (z 13 II 1774 r.) umieszczona jest jako ostatnia w serii, co oznacza, że nie jest pewna i prawdziwa. Nadawca pisze o niej *może to być bajka*, wskazując na jej wartość poznawczą:

9no. Może to być bajka, ale i bajka póki nowa jest nowiną, a za tym ma tu miejsce, choć ostatnie, że sułtan turecki umarł. W jego miejsce obrany brat wypowiedział Prusakowi wojnę, czyli go tylko deklarował swoim nieprzyjacielem [1774, 203].

W gazecie z kolejnego tygodnia (20 II 1774) donosi o tym zdarzeniu w pierwszej wiadomości, ponieważ informacja o ciężkim stanie sułtana została potwierdzona przez inne źródło – gazetę drukowaną. Kitowicz używa dwukrotnie czasownika sygnalizującego proces dochodzenia do prawdy – *prawdzić się* o znaczeniu ‘sprawdzać się, wypełniać’ (słownik Lindego), też ‘potwierdzać się, sprawdzać’ (słownik Doroszewskiego). W ten sposób następuje zmiana statusu wiadomości z niepewnej, być może nieprawdziwej (*bajka*) w wysoce prawdopodobną, na co wskazują jednostki językowe: *poniekąd, prawdzić się, nowina*:

³² M. Kaczor, *Pojęcia związane z etyką społeczną w Słowniku języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego*, [w:] *Język. Religia. Tożsamość*, t. VII, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 101.

³³ S. Petrenko, *op. cit.*, s. 640.

^{1mo}. *Poniekąd* zdaje się *prawdzić* nowina za bajkę w przeszłym tygodniu do gazety przydana, że sułtan turecki umarł, ponieważ „Gazeta Warszawska” de die 17 [Decem]bris z Konstantynopola, opisuje sułtana w ciężkiej puchlinie zostającego, z której nie tuszy mu długiego życia. Od dnia 17 [Decem]bra do dnia na przykład pierwszego lutego, którego wiadomość pierwsza w Warszawie stanąć mogła, liczy się tygodniów sześć. Z człowiekiem opuchłym i zdesperowanym przez ten czas kto wie, co się stać mogło. Jeżeliby się ta pierwsza część gazety przeszłej *prawdziła*, to by należało i drugiej części dać wiarę, która była, że obrany świeżo cesarz deklarował nieprzyjacielem Porty Prusaka [1774, 204].

Z kolei w pierwszej wiadomości prasowej z 24 II 1774 roku korespondent Kitowicz przekazuje już w pełni potwierdzoną informację:

^{1mo} Już się ono spełniło, co pod figurą było, to jest, że sułtan turecki die 24 elabsi z tym się pożegnał światem [...] [1771, 206].

Jednak nie każda pogłoska uzyskuje potwierdzenie (*prawdzi się*), w takim wypadku nadawca gazety pisze sprostowanie, znając wagę prawdy w prasowym przekazie:

Pogłoska o wracaniu się Austriaków do Krakowa, zamknięciu tego miasta i innych do tej nowiny przydanych okoliczności *lubo się nie prawdzi co do istoty*, nie była atoli zmyślona co do powierzchni. Był to żart jednego oficjera austriackiego, który tym tumanem płochym pewnego pana chciał nastraszyć, ale teraz wiemy destionem, że tam nikogo nie masz [1774, 195].

W gazecie z 1776 roku korespondent po raz kolejny wypukła relatywny, procesualny charakter prawdy w komunikacji, używając form językowych powiązanych leksykalnie i semantycznie z opisywaną sytuacją: *prawda potrzebuje sama, aby ją wynicować* (*wynicować* za słownikiem Lindego ‘przekształcić, przekreślić, przerobić’), co oznacza ‘dokładnie przeanalizować, zbadać’:

Jest tu wiadomość od Warszawy, iż pewnego senatora wielkopolskiego pozwano de laesione orderu, że go przyszył do sukni nicowanej, ale *ta prawda potrzebuje sama, aby ją wynicować* [1776, 321].

Trudności w dochodzeniu do prawdy, jej niejednoznaczność, niemożliwość ustalenia stanu faktycznego ujmuje kolejna wiadomość o starciach Turków z Moskalami:

Nowina o Turkach i Moskalach *nie przewycięża do tego czasu prawdy na żadną stronę*; jedni mówią, że Moskale biją Turków, drudzy mówią, że Turcy biją Moskalów. Cała rzecz na tym zawisa, gdzie się znajdują Moskale, lecz i o tym *trudno się domagać prawdy*, ponieważ jedni ich kładą z tej, drudzy z tamtej strony Dunaju [1774, 192].

Przekazanie prawdziwej informacji w tego rodzaju przypadkach jest determinowane przez tempo obiegu informacji, wiarygodność źródeł, a także starania samego korespondenta w tym zakresie. Świadomość tych zależności ma nadawca gazet, na co wskazuje w komentarzu do serii wiadomości umieszczonych w jednej z nich. Zwraca przy tym uwagę na to, że przekazują one prawdę obiektywną (*są jasno prawdziwe*), są

wiarygodne (*możno im wierzyć*), pochodzą ze sprawdzonych źródeł (z *najwierniejszych rąk*), a opinia publiczna jest zgodna co do ich ostatecznej wersji (*powątpiewanie ustało*):

Te wszystkie pięć punktów z góry są *tak jasno prawdziwe*, że *im można wierzyć* i w dzień, i w nocy. Komunikowane są albowiem z *najwierniejszych rąk* i już *wszelkie powątpiewanie o nich ustało* [1774, 196].

Stwierdzić można, że nadawca gazet ma świadomość, iż prawda obiektywna stanowi istotny cel działalności korespondenckiej, podczas gdy relatywność prawdy jest konsekwencją zdobywania wiedzy, procesu poznawania rzeczywistości i jest znamieną dla prasowej praktyki komunikacyjnej.

5. Modalne sygnały prawdy w wiadomościach prasowych

Analiza materiału pozwala na wniosek, że pierwszorzędne dla gazet rękopiśmiennych nowość i aktualność przekazywanych wiadomości – przy ograniczeniach dostępu do wiarygodnych źródeł informacji i braku serwisów informacyjnych – miały wpływ na stopień ich korespondencji z rzeczywistością. Nadawca stara się przekazywać odbiorcy atrakcyjne wiadomości, ma przy tym świadomość, że nie zawsze są pewne i zgodne z prawdą. Ta sytuacja obliguje go do poinformowania o tym odbiorcy. Jest to kolejne zagadnienie związane ze znaczeniem prawdy i prawdziwości informacji w gazetach rękopiśmiennych, nie tylko tych analizowanych na potrzeby niniejszego opracowania.

W związku z tym specyficzną strategią realizowaną w badanych gazetach rękopiśmiennych jest powiadamianie odbiorcy na płaszczyźnie tekstowej wiadomości, na ile z punktu widzenia nadawcy jest ona zgodna ze stanem rzeczywistym. Ta strategia tekstowa jest rezultatem ograniczenia możliwości weryfikowania raportowanego przez nadawcę zdarzenia lub sytuacji. Nadawca wprowadza zatem w tekst wiadomości określone struktury językowe, wskazujące na jego przekonanie co do stopnia prawdziwości przekazywanych treści. Dokonuje w ten sposób, niejako z obowiązku, oceny prawdziwościowej przekazywanych informacji i wiarygodności całej wiadomości prasowej lub jej części. Sposoby przekazywania oceny można rozpatrywać w różny sposób. W tej części ograniczam jednak rozważania do danych językowych, które zostały zawarte przez nadawcę korespondenta w postaci sądu modalnego tworzącego ramę modalną tekstu.

Modalność jest semantycznym, obligatoryjnym i konstytutywnym elementem każdej wypowiedzi, jest informacją o postawie nadawcy wobec opisywanego stanu rzeczy zawartego w propozycji wypowiedzi³⁴. Pozwala na ujęcie odniesień do rzeczywistości

³⁴ B. Boniecka, *Wykład o modalności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, Sectio FF, vol. XVII, s. 7-8; R. Grzegorzczkova, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001, s. 94.

ze względu na ich realność, możliwość lub konieczność, co więcej – z punktu widzenia kategorii prawdy³⁵. W zakresie modalności istotna dla rozważanego zagadnienia jest modalność epistemiczna (pewności, prawdziwości), która wiąże się ze stopniem wiedzy nadawcy, jego przekonaniami na temat zaistnienia treści zawartych w wypowiedzi³⁶. Na potrzeby tego opracowania przydatna jest definicja opisująca modalność epistemiczną jako „sąd nadawcy wypowiedzi o stopniu pewności zaistnienia jakiegoś zdarzenia (stanu rzeczy). Ma ona charakter subiektywny i związana jest z wiedzą autora wypowiedzi oraz jego przekonaniami na temat możliwości zaistnienia treści zawartych w propozycji wypowiedzi, czyli w semantycznej (informacyjnej) zawartości zdań składających się na wypowiedź”³⁷. Tego rodzaju modalność przejawia się zatem w wykładnikach językowych sygnalizujących stopień przekonania nadawcy o prawdziwości treści, o jakich orzeka – od najwyższego do najniższego³⁸. Stopnie przekonania (wiedzy) rozumiane są jako: pewność, przypuszczenie, wątpliwość lub wykluczenie zaistnienia zjawiska w rzeczywistości³⁹ lub też określane jako najwyższy, średni lub niski stopień przeświadczenia⁴⁰. Nadawca jest pewien, przypuszcza bądź wątpi, że opisywany stan rzeczy jest zgodny z rzeczywistością. Warto jeszcze raz podkreślić, że modalność epistemiczna jest informacją o stopniu pewności propozycji zdania ujawnianą z punktu widzenia samego nadawcy.

Aleksy Awdiejew, rozpatrując modalność w ujęciu komunikacyjnym, wskazuje na istotne przesłanki wystąpienia w wypowiedzi jej odmiany epistemicznej (subiektywnej)⁴¹. Dzieje się tak, gdy sens propozycjonalny zawarty w zdaniu przedstawiany jest jako stan rzeczy o różnych stopniach prawdopodobieństwa (jako niezweryfikowany stan prawdziwości), których bezpośrednia weryfikacja nie jest możliwa. Wynika z tego, że wstępnym warunkiem pragmatycznym dla wyrażenia modalności epistemicznej jest brak możliwości weryfikacji przedstawionego stanu rzeczy, co jest istotną cechą dawnych gazet rękopiśmiennych.

Możliwość szerszego spojrzenia na modalność całej wiadomości prasowej jako odrębnego tekstu wnosi pojęcie modalności tekstu, która jest rozumiana jako sąd nadawcy względem treści całego tekstu manifestujący granice jego poznania, przy-

³⁵ A. Kiklewicz, *Koncert wiolonczelowy Beethovena... Prawda a nominacja leksykalna*, [w:] *Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*, red. A. Kiklewicz, E. Starzyńska-Kościszko, Olsztyn 2014, s. 129.

³⁶ B. Boniecka, *op. cit.*, s. 206.

³⁷ J. Labocha, *Modalność w opisie wypowiedzi językowych*, [w:] *Kontakty językowe. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Elżbiecie Mańczak-Wohlfeld z okazji 70. urodzin*, red. M. Szczyrbak, A. Tereszkievicz, Kraków 2020, s. 208.

³⁸ Z. Czapiga, *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*, Rzeszów 2006, s. 22.

³⁹ J. Labocha, *op. cit.*, s. 206; A. Awdiejew, *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2007, s. 102.

⁴⁰ J. Bralczyk, *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*, Katowice 1978; D. Rytel, *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, Wrocław 1982.

⁴¹ A. Awdiejew, *op. cit.*, s. 102-103.

jęte na podstawie stopnia jego przekonania o możliwości alternatywnej realizacji wydarzeń⁴².

Obserwacja materiału badawczego pozwala na wniosek, że rozpoznawalną cechą gazet pisanych Kitowicza jest występowanie w części tekstów wiadomości prasowych struktur językowych powiadamiających o stopniu przeświadczenia mówiącego o prawdziwości przekazywanych informacji – ich możliwej zgodności z rzeczywistością pozajęzykową. Struktury te jako werbalne wykładniki modalności pełnią funkcję metatekstu. Christine Watson zwraca uwagę, że nie przynoszą żadnych informacji, niemniej należą do struktury sprawozdawania informacji⁴³. Strategia ta służy określeniu stopnia pewności oraz wiarygodności wiadomości prasowych, jest również wyrazem odpowiedzialności nadawcy za treści przekazywane odbiorcy (odbiorcom) lub jej ograniczenia. Kategoria prawdy, istotna dla informacyjnej funkcji tekstu prasowego XVIII wieku, ma wpływ na ramę modalną badanych tekstów prasowych ujawniającą się w metatekście wiadomości.

Z uwagi na sposób ukształtowania wiadomości prasowych pod kątem wykorzystywania wykładników modalnych w analizowanych gazetach można wyróżnić ich dwa warianty tekstowe, w których:

1. semantyczna organizacja wiadomości bazuje na schemacie Tekst : Rzeczywistość; treść wiadomości jawi się jako zgodna z rzeczywistością (prawdziwa), a nadawca jest obiektywnym informatorem nieujawniającym swojej oceny. Modalność tekstowa zakodowana jest w strukturze głębokiej wiadomości prasowej, na powierzchni tekstu nie używa się metatekstowych operatorów modalności. W części tak skonstruowanych tekstów orzekających o faktyczności wydarzeń mamy do czynienia z obiektywnym stanem prawdziwości, ograniczeniem ramy metatekstowej oraz asercjami⁴⁴;
2. semantyka wiadomości realizuje schemat Nadawca : (Tekst : Rzeczywistość); nadawca przekazuje swoje przekonanie co do stopnia pewności, prawdopodobieństwa, wątpliwości zawartych w wiadomości treści; umieszcza ocenę adekwatności tekstu do rzeczywistości⁴⁵, używając operatorów modalnych. Przedmiotem wiadomości staje się nie tylko informacja o zdarzeniu, sytuacji czy osobie, lecz także przekonanie nadawcy co do pewności informacyjnej samej wiadomości. W strukturze powierzchniowej tekstu umieszczane są jednostki językowe wyrażające modalność epistemiczną. Wskazówki na temat stopnia prawdziwości przekazywanej informacji umieszczane są w różnych miejscach tekstu wiadomości: w pozycji inicjalnej, finalnej oraz wewnątrz tekstu.

⁴² K. Dudová, *Od modalnosti vety k modalnosti textu*, Nitra 2014, s. 94.

⁴³ Ch. Watson, *op. cit.*, s. 282-283.

⁴⁴ A. Awdiejew, *op. cit.*, s. 102.

⁴⁵ Schematy podaję za J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 171-172.

Pierwszy sposób semantycznej organizacji wiadomości jest właściwy dla mniej więcej połowy tekstów prasowych w badanych gazetach. Ten wariant reprezentują wiadomości, w których przekazywana informacja przedstawiana jest jako prawdziwa, zgodna z faktami, wiarygodna. Wynika z tego że stan prawdziwości został potwierdzony przez nadawcę. Przykładowo:

Generał Bibikow z komendą w Polsce będącą wychodzi na sukurs niedobitkom. Na miejscu jego ma zostać w Warszawie generał Romanus z tysiącem tylko Moskwy, bo więcej nie ma skąd brać [1773, 152].

Nowy król jmc. francuski, za życia dziada swego miany za nikczemnego, wielkie po inauguracji swojej na tron dziada uczynił politykom nadzieje z tych trzech postępów. Pierwszym skasował stoły wielkie, jakie były za dziada jego przy dworze królewskim, kosztujące do roku 32 milionów liwrow, dawszy przyczynę, co to po tym, żeby kilkaset osób zjadło najlepsze rzeczy, a kraj żeby za to cierpiał [...] [1774, 248].

Interesującym potwierdzeniem prawdziwości doniesień w powyższych tekstach są dwie inne, następujące po sobie wiadomości, z których druga zawiera metatekstowe odniesienie do pierwszej (*i to też ma być prawda*), wskazujące na jej zgodność z prawdą. Ten zabieg tekstowy potwierdza, że schemat Tekst : Rzeczywistość, wykorzystywany w organizacji wiadomości, jest wyznacznikiem zgodności relacji prasowej ze stanem faktycznym:

Nadeszła tu wiadomość, że sześć tysięcy świeżej Moskwy, rachując z Kozakami i Kałmukami, do Polski ciągnie dla popierania zaczętych wojennych operacji.

I to też ma być prawda, że j.w. pan Krasieński, marszałek generalny konfederacji, już stanął w Generalności, która to Generalność dawniejszy uniwersał interregni powtórna publikacją ponowiła, w którym dodała, aby wszyscy eksportowane od terażniejszego panowania przywileje w czasie czterech miesięcy recesowali pod karą nieprzyjaciół Ojczyzny [...] [1772, 85].

Drugi sposób organizacji tekstu wykorzystuje różnorakie wykładniki modalności epistemicznej, mające postać wyrażen metatekstowych zawierających ocenę prawdziwości wiadomości: prawdopodobieństwo (*podobno, pogłoska*), przypuszczenie (*mówią, zapewne*), wątpliwości (*z małą prawdy pewnością*), niepewności (*małej wiary pogłoska*) itd. W tekście, ujmując rzecz w inny sposób, może ujawniać się silne przekonanie nadawcy o przekazywanej treści (*na pewno, z pewnością, niewątpliwie*), nieco słabsze (*pewno, zapewne, chyba, pewnie, prawdopodobnie*), słabe (*możliwe*). Zaobserwować można również językowe wykładniki służące do dystansowania się nadawcy wobec przekazywanej informacji, ograniczania własnej odpowiedzialności za przekaz (partykuły *jakoby, rzekomo*). Ten sposób konstruowania wiadomości widoczny jest w przykładowych tekstach:

Przechodzi się tu lubo *małej wiary pogłoska*, że król jmc pruski kordonem swoim ma wolą zaciągnąć miasto Kalisz z całym województwem, a jeżeli mu jeszcze wystarczy kordonu, czyli sznuru, to zechce pociągnąć go na województwo sieradzkie do tego miejsca, jak pierwszy raz był zacią-

gnął. Nigdy jeszcze na świecie nie było takiego powroźnika, żeby umiał kręcić tak długie powrozy, a co większa, ze z piasku [1776, 342].

Mówią, że duchownym zapewne odbiorą dobra, ale tylko potentioribus, jako to biskupom, opatom klasztornym i niektórym klasztorom, zostawiwszy nietykanych oo. Jezuitów i plebanów świeckich. Pier[w]szych dlatego, że się nie dadzą, bo mają pieniądze. Drugich ob parvitate materiae, która zabrana nie wystarczyłaby na sumy gotowe adaequate do projektu [1773, 135].

Także też z *małą prawdy pewnością* powiadają, że Kuźma, ów królobójca i salvator królewski, poznany od kogoś i skazany w Rzymie na instancję przyjaciół Pułaskiego, ma być wzięty w sekwestr dla docieczenia z niego prawdy, kto go namówił na tak szkaradny eksces. Jeżeli tu w Warszawie prawdę powiadał, to się i tam nie zaprze, jeżeli tu motu proprio kłamał, to tam w kłamstwie swoim capto tempore, oko w oko lub przez dowody konwikowanym będzie. Jeżeli tu kłamał z namowy czyjej, jako niektórzy pletą, to by go zapewne z tak fatalnym językiem na świat żywym nie puszczono [1774, 234].

6. Modalne sygnały prawdziwości wiadomości prasowej

W kolejnej części chcę pokazać, w jaki sposób ujawnia się językowo na płaszczyźnie tekstu przekonanie nadawcy o zgodności z prawdą wiadomości prasowej jej części. Mam tu na myśli wyrażanie najwyższego stopnia przeświadczenia co do propozycjonalnego wymiaru tekstu, o czym piszą Jerzy Bralczyk⁴⁶ i Danuta Rytel⁴⁷. Przeświadczenia, dzięki któremu nadawca zapewnia o wysokim stopniu prawdziwości informacji. Aleksey Awdiejew podaje, że w takiej sytuacji mamy do czynienia z brakiem możliwości bezpośredniej weryfikacji informacji, co stanowi podstawowy pragmatyczny warunek wstępny sądu modalnego⁴⁸. Stopnie tego prawdopodobieństwa określa jako: pewność, przypuszczenie, wątpliwość, wykluczenie. Pewność jest najmocniejszym typem sądu modalnego, w którym nadawca wyraża wobec odbiorcy przekonanie co do zaistnienia lub niezaistnienia określonego stanu rzeczy. Na tym tle istotne są wszystkie modalne wyrażenia metatekstowe, które są operatorami treści odnoszącymi się do wymiaru przedmiotowego tekstów, tego, na ile są pewne i wartościowe⁴⁹. Nie dokonuję tu gruntownego opisu jednostek językowych, lecz z uwagi na rekonesansowy charakter badań przedstawiam ich zasób.

Sądzić można, że największą wartość informacyjną dla odbiorcy miały doniesienia, które zawierają operatory mocnego potwierdzenia, czyli są oznaczone za pomocą wyrażen prawdziwościowych jako zgodne z prawdą w przekonaniu mówiącego. Najsilniejszymi modalnymi wyrażeniami prawdziwości są jednostki językowe: *prawda*,

⁴⁶ J. Bralczyk, *op. cit.*, s. 30-34.

⁴⁷ D. Rytel, *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, Wrocław 1982, s. 20-31.

⁴⁸ A. Awdiejew, *op. cit.*, s. 102-104.

⁴⁹ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *op. cit.*, s. 192-194.

prawdziwy, prawdzić się, które odzwierciedlają sąd nadawcy. Za pomocą różnych konstrukcji z operatorem *prawda* nadawca sygnalizować może przekonanie o tym, że informacja jest zgodna z prawdą, nie jest prawdziwa lub jest mało wiarygodna. W gazetach nie spotyka się wielu użyczeń tego rodzaju, występują one w różnych pozycjach tekstowych; jednostka leksykalna *prawda* umiejscawiana jest na początku, wewnątrz lub na końcu tekstu jako potwierdzenie wiadomości. Może łączyć się z dodatkowymi jednostkami o charakterze modalnym, np.: *Prawda niezawodna, że niemal wszędzie sejmikom asystowała Moskwa...* [1776, 357], *Musi tedy być prawda to, co pisze, ponieważ tylko prawda, choć przeciwna, zyskuje wdzięczność; tu wierzą tej nowinie* [1774, 253], *Lubo to prawda i w kordonie cesarskim szlachta na zaskarżenie chłopskie musi stawać osobiście...* [1774, 240], *O tej prawdzie upewnieni jesteśmy przez różnych ichm. z Petersburga za granicę przyjeżdżających...* [1774, 248]. Leksem *prawda* jest wykorzystywany również do oznaczenia doniesień według nadawcy nieprawdziwych, np. *Cokolwiek nam powiadano w czasie niewoli ks[iążęcia] [...] to wszystko tak odmienne od prawdy, jak niebo od ziemi* [1773, 123], lub niepewnych: *Także też z małą prawdy pewnością powiadają...* [1774, 234], *Nie kwadruje się⁵⁰ prawda do tego, co się dopiero napisało, ale cóż kiedy to godny człowiek z Warszawy przywiózł...* [1775, 285].

Podobne funkcje modalne pełni jednostka leksykalna *prawdziwy*, która wzmocniana jest też przez inne (*zapewne, jasno, musiała nie być, jeśli*) mówiące o silnym przekonaniu piszącego co do prawdziwości wiadomości, np.: *Jedna z wyrażonych liczbów zapewne jest prawdziwa...* [1771, 83], *Te wszystkie pięć punktów z góry są tak jasno prawdziwe, że im można wierzyć i w dzień i w nocy* [1774, 196], *Nowina o buncie w Węgrzech zaszłym [...] musiała nie być prawdziwa, bo i Węgrzy sami nieprawdziwi* [1774, 224], *Ta wiadomość jeśli jest prawdziwa ściąga się bardzo znacznie do wierzenia tej opinii, którą politycy gesto przebąkują...* [1775, 283]. Semantykę 'prawdziwy' wyraża również jednostka *legalny*, umieszczona na początku tekstu we fragmencie: *Lubo nie mamy żadnej legalnej wiadomości o sukcesach tureckich* [1773, 176].

Ciekawe są połączenia tworzące wyrażenia modalne z leksemem *pewny*, takie jak: *pewny niezawodny, pewny i niewątpliwy* czy *pewny i nieodmienny*. Informują one odbiorcę gazet o silnym przeświadczeniu mówiącego o pewności w odniesieniu do prawdziwości tekstu danej wiadomości. Co istotne, w strukturze tekstu wiadomości zajmują miejsca strategiczne, występują w pozycji inicjalnej, np.: *Z Krakowa pewną niezawodną o księciu biskupie krakowskim mamy wiadomość* [1773, 141], *Do tej gazety przydać należy pewną niezawodną z umyślnej ręki nadesłaną tu wiadomość* [1773, 183], *Pewna i niezawodna daje nam znać wiadomość, że książę...* [1776, 339], *Pewna i nie-*

⁵⁰ Kwadruje się 'zgadza, pasuje, odpowiada' (*Korespondencja i gazetki rękopiśmienne Jędrzeja Kitowicza...*, s. 285).

wątpliwa jest wiadomość z Dubna i Łucka, że w tych miastach... [1774, 207], Z kordonu cesarskiego pewna i nieodmienna jest wiadomość o trzech już potyczkach Austriaków z Turkami... [1775, 279].

Mniejszą moc wyrażenia przekonania mają użycia z pojedynczym operatorem modalnym uwikłanym w strukturze składniowej typu: *jest pewno (pewne), to pewna*, np. *Z kilku nieomylnych verbo et scripta relacji jest pewno, że w Puławach do ks[iążę]cia wojewody ruskiego...* [1776, 359], *Powiadają, że z żup solnych [...] co jeszcze potrzebuje konfirmacji, ale to pewna, że coraz głębiej w kraj polski wchodzą* [1772, 97], *To jest najpewniejsza, że ten pan młody albo kręci głową po świecie, aby co wykręcił, albo dla wstydu...* [1776, 365], *To zaś jest pewna, że jeszcze przed podpisanym podziałem Polskim ułożono projekt, żeby...* [1773, 170], *O delegacji warszawskiej mamy pewne doniesienia, że nic nie czyni serio...* [1773, 178]. Przedstawione wykładniki modalności epistemicznej usytuowane są wewnątrz tekstu, niekiedy na jego początku. Ciekawe jest użycie operatora modalnego *pewny* w podtytule wewnątrz gazety odnoszącym się do serii trzech wiadomości – *Nowiny z samej Warszawy pewne* [1773, 119].

W celu oznaczenia pewności na temat zgodności wiadomości ze stanem rzeczy rzadziej wykorzystywane są również słabsze sygnały modalne w postaci następujących jednostek leksykalnych: *nieomylny, nieomylnie: Nieomylna jest rzecz, że j.w. pan hetman w[ielki] [...] rejterował się do Królewca* [1771, 82], *Nieomylnie znowu król j.w. pruski układa jaki nowy projekt, bo znowu zaczynają mówić o nim, że umarł* [1776, 366] oraz *bez wątpienia – Cesarz j.w. już bez wątpienia przeciwko Turkowi łączy się z Moskwą...* [1774, 207]. Wszystkie przytoczone operatory modalne użyte zostały w pozycji inicjalnej tekstów wiadomości, co wzmacnia modalność tekstu.

Sąd nadawcy o zgodności doniesień z prawdą jest również wyrażany przez kolejne operatory prawdziwości sądu: *wiarygodny: Późniejsza wiadomość z Ciechanowa, z kilku miejsc jednostajnie replikowana, a za tym wiarygodna, daleko w okropniejszych okolicznościach wystawuje...* [1776, 356] oraz *dać wiarę: Można temu zupełną dać wiarę quo ad essentiam, gdyż to wyszło z sekretarii jednego pana zachowanie wielkie...* [1773, 133], *Lecz przypomniawszy sobie, wieleśmy to już czasy widzieli rzeczy niepodobnych, to i tym damy wiarę* [1774, 215].

Zebrane powyżej fragmenty wiadomości uświadamiają, że Kitowicz jako nadawca korespondent przyjmuje na siebie odpowiedzialność za powiadomienie odbiorcy o stopniu prawdziwości i pewności redagowanych wiadomości. Dokonuje tego na podstawie własnej wiedzy i oceny docierających do niego informacji. Nadawca swoje przekonanie o wysokim stopniu pewności na temat adekwatności relacji Tekst : Rzeczywistość umieszcza najczęściej w pozycji inicjalnej tekstu jako poprzedzające merytoryczną treść doniesienia, rzadziej w środkowym segmencie tekstu. Użycia występujące na końcu tekstów służą potwierdzeniu treści całej wiadomości. Szczególną

uwagę zwracają wyrażenia w rodzaju: *pewny niezawodny*, *pewny i niewątpliwy* oraz *pewny i nieodmienny*, które są modalnymi sygnałami najmocniejszego sądu modalnego, niezwykle mocnego potwierdzenia zaistnienia danego stanu rzeczy, a tym samym wiarygodności przekazywanej wiadomości. Zasób formuł wykorzystywanych do wskazywania, czy informacja jest zgodna z prawdą, nie jest zbyt rozbudowany, konstrukcje powtarzają się w gazetach.

7. Zakończenie

Obserwacja gazet rękopiśmiennych autorstwa Jędrzeja Kitowicza, które uważam za reprezentatywne dla badanego okresu, pokazuje, że można je analizować przez pryzmat kategorii prawdy i jej wpływu na organizację gazet (makrostruktura) oraz strukturę pojedynczych tekstów. W osiemnastowiecznych tekstach wiadomości prasowych prawda jest nie tylko kategorią statyczną, trwałą i niezmienną, ale w dużej części tekstów ma charakter relatywny, dynamiczny, podlega zmianom i weryfikacji. Co więcej, w pewnej grupie tekstów gazetowych nadawca sygnalizuje, że prawda nie jest możliwa do ustalenia z uwagi na przekazywanie przez różne źródła sprzecznych lub niedokładnych danych. Świadomość tej specyfiki gazety pisanej ma jej nadawca, który pisze na ten temat w gazetach z lat 1771-1776, a także w listach z nowinami i listach prywatnych adresowanych do Lipskiego. Gazeta pisana jako całość oraz składające się na nią wzmianki i wiadomości prasowe prezentują nie tylko obiektywne, w pełni prawdziwe informacje, lecz także stan wiedzy korespondenta oraz jego przekonania na temat przekazu zawartego w wiadomościach.

Jak zaznaczyłam, status prawdziwościowy wiadomości przekazywanych w badanych gazetach rękopiśmiennych jest niejednorodny. Analiza materiału badawczego uświadamia, że rozciąga się on od prawdy (informacje prawdziwe, potwierdzone), przechodzi przez skalę pewności (informacje pewne, zweryfikowane lub prawie pewne) do prawdopodobieństwa (informacje zasłyszane, niesprawdzone, rozpowszechniane w pewnych środowiskach). Ten stan rzeczy, będący konsekwencją dostępu do jakościowo różnych źródeł informacji, wymaga od nadawcy oznaczenia w tekstach wiadomości, wskazania na ich wartość poznawczą. Uznać można, że ta sytuacja jest determinowana także oczekiwaniami odbiorcy, co uprawniało nadawcę do przekazywania informacji zróżnicowanych pod kątem zgodności ze stanem rzeczy i wiarygodności. Odbiorca pochodzący z kręgu władzy, po pierwsze, mógł oczekiwać różnorodnych wiadomości, w szczególności odmiennych od tych, które publikowała prasa drukowana, jak i pogłosek. Po drugie, miał możliwość samodzielnego weryfikowania informacji, potwierdzania ich w innych kręgach oraz u innego korespondenta, który również pisał dla niego gazety.

W konsekwencji istotnym elementem strukturalnym tekstów w badanym okresie stają się zwerbalizowane wykładniki modalności epistemicznej, które sygnalizują osąd nadawcy co do charakteru wiadomości. Omówione aspekty charakteryzują gazety rękopiśmienne i stają się elementem ich specyficznej tożsamości gatunkowej. W prezentowanym podejściu prawdę uznać trzeba za zasadniczą kategorię komunikacyjną stanowiącą o istocie tekstów prasowych w gazetach rękopiśmiennych, modelującą ich organizację.

Źródło cytowane

Korespondencja i gazetki rękopiśmienne Jędrzeja Kitowicza z lat 1771-1776, oprac. T. Ciesielski, S. Górzyński, F. Wolański, Warszawa 2017.

Literatura przedmiotowa

- Adamczewski M., *Lipsy herbu Grabie w świetle źródeł epigraficznych w kolegiacie w Choczcu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1994, nr 50, s. 107-129.
- Awdiejew A., *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2007.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Warszawa 2009.
- Bizior R., *Wyróżniki tekstowe determinowane przez pleć w listach-gazetach Jadwigi Rafałowiczówny (z początku XVIII wieku). Uwagi o kobiecym wariacie gatunku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 2021, nr 55, s. 121-135.
- Bojar B., *Między prawdą, kłamstwem a ironią. Kilka uwag o modalności aletycznej, jej wykładnikach i o walidacji informacji*, [w:] *Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów*, red. A. Kiklewicz, J.L. Banasiak, J. Mazurkiewicz-Sułkowska, Łódź 2021, s. 79-96.
- Boniecka B., *Wykład o modalności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999, Sectio FF, vol. XVII, s. 7-21.
- Bralczyk J., *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*, Katowice 1978.
- Bugajski M., *Prawda w słownikach języka polskiego. Rekonesans badawczy*, [w:] *Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*, red. A. Kiklewicz, E. Starzyńska-Kościszko, Olsztyn 2014, s. 163-176.
- Chyliński M., *Prawda jako zasada dyskursu dziennikarskiego*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, nr 15, z. 2, s. 151-167.
- Czapiga Z., *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*, Rzeszów 2006.
- Droste H., *Degrees of Publicity. Handwritten Newspapers in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, „LIR. Journal” 2012, vol. 1, s. 67-83.
- Droste H., *How Public Was the News in Early Modern Times?*, [w:] *Handwritten Newspapers: An Alternative Medium during the Early Modern and Modern Periods*, red. H. Droste, K. Salmi-Niklander, Helsinki 2019, s. 29-44.
- Droste H., Salmi-Niklander K., *Handwritten Newspapers. Interdisciplinary Perspectives on a Social Practice*, [w:] *Handwritten Newspapers: An Alternative Medium during the Early Modern and Modern Periods*, red. H. Droste, K. Salmi-Niklander, Helsinki 2019, s. 7-26.
- Dudová K., *Od modálnosti vety k modálnosti textu*, Nitra 2014.
- Gorzelana J., *Sposoby realizacji gatunku wiadomości w „nowinach” zamieszczonych w „Monitorze” z 1786 roku*, [w:] *Język polski – między tradycją a współczesnością*, red. E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Źmigrodzki, Kraków 2021, s. 458-467.
- Grodziński E., *Prawda, fałsz, kłamstwo (szkic semantyczny)*, „Poradnik Językowy” 1985, z. 4, s. 213-225.

- Gruszczńska E., *Dawne przekłady prasowe. Informacja – perswazja – manipulacja*, Warszawa 2012.
- Grzegorzczkowska R., *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001.
- Kaczor M., *Pojęcia związane z etyką społeczną w Słowniku języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego*, [w:] *Język. Religia. Tożsamość*, t. VII, red. G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 93-106.
- Kiklewicz A., *Koncert wiolonczelowy Beethovena... Prawda a nominacja leksykalna*, [w:] *Oblicza prawdy w filozofii, kulturze, języku*, red. A. Kiklewicz, E. Starzyńska-Kościusko, Olsztyn 2014, s. 125-148.
- Kucharski A., *O sobie, ludziach i świecie. Listy Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego do Elżbiety Sienawskiej jako egodokumenty i źródła wiadomości gazetowych (1716-1726)*, [w:] *Kobiece kręgi korespondencyjne w XVII-XIX wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Kraków 2016, s. 31-44.
- Labocha J., *Modalność w opisie wypowiedzi językowych*, [w:] *Kontakty językowe. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Elżbiecie Mańczak-Wohlfeld z okazji 70. urodzin*, red. M. Szczyrbak, A. Tereskiewicz, Kraków 2020, s. 205-210.
- Łojek J., *Dziennikarze i prasa w Warszawie XVIII wieku*, Warszawa 1960.
- Maliszewski K., *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej*, Toruń 2001.
- Matuszewska P., „Trzecie dzieło” Kitowicza. *Listy z nowinami i gazetki pisane z lat 1771-1776 w rękopisie Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *eadem, Gry z adresatem. Studia o poezji i epistolografii wieku Oświecenia*, Wrocław 1999, s. 183-195.
- Ostaszewska D., „Merkuriusz Polski” – początki kształtowania się komunikacji masowej, [w:] *Zielonogórskie seminaria językoznawcze*, red. M. Hawrysz, M. Uździcka, Zielona Góra 2011, s. 85-96.
- Petrenko S., *Truth as the problem of journalism: the search of the absolute meanings*, [w:] *Problem space of modern society: philosophical communicative and pedagogical interpretations*, cz. 2, red. korp. Instytut Integracji Europejskiej, Warszawa 2019, s. 636-654.
- Pruś J., *Teorie prawdy: klasyczna, korespondencyjna i semantyczna – próba uściślenia relacji*, „Rocznik Filozoficzny Ignatianum” 2018, nr 2, s. 57-83.
- Puzynina J., *Co się dzieje z prawdą dziś?*, „Język a Kultura” 2008, t. 20, s. 35-49.
- Puzynina J., *Prawda*, [w:] *eadem, Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997, s. 301-317.
- Puzynina J., *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „Etnolingwistyka” 2004, t. 16, s. 179-189.
- Rejter A., *Polifoniczność gatunkowa „Merkurjusza Polskiego” z 1661 roku*, „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej” 2000, R. VI, s. 7-17.
- Rytel D., *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, Wrocław 1982.
- Siuciak M., *Dyskurs publiczny w perspektywie diachronicznej*, [w:] *Dyskurs i jego odmiany*, red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek, Katowice 2016, s. 350-357.
- Siuciak M., *Kształtowanie się gatunku wiadomości prasowej w XVIII wieku*, [w:] *Tekst – akt mowy – gatunek wypowiedzi*, red. U. Sokółska, Białystok 2013, s. 351-367.
- Skowronek K., *Reklama. Studium pragmatolingwistyczne*, Kraków 1993.
- Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 2, red. B. Dunaj, Warszawa 1999.
- Suska D., *Kategoria prasowości i jej wykładniki w osiemnastowiecznych gazetkach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „Poradnik Językowy” 2020, z. 1, s. 69-78.
- Suska D., *Realizacja wzorca gatunkowego wiadomości prasowej w gazetach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza z lat 1771-1776*, „Филологічний часопис” 2019, nr (13) 1, s. 111-121.
- Watson Ch., *Truth, Doubt and Hearsay in 17th Century Russian News Translation*, „Scando-Slavica” 2019, no. 2 (vol. 65), s. 282-301.
- Zeidler P., *Cóż to jest prawda?*, [w:] *Zaproszenie do filozofii*, red. K. Łastowski, P. Zeidler, Poznań 2001, s. 35-48.
- Żyrek-Horodyska E., *Fake news, puff, hoax i canard. Perspektywa historyka mediów*, „Facta Ficta Journal of Theory, Narrative & Media” 2019, nr 2, s. 87-100.

**Prawda w gazetach rękopiśmiennych z 2. połowy XVIII wieku
(na wybranym materiale). Rekonesans badawczy**

STRESZCZENIE: W artykule omawiam zagadnienie prawdy w odniesieniu do wybranych gazet rękopiśmiennych z 2. połowy XVIII wieku. Omówienie jest poprzedzone charakterystyką fenomenu komunikacyjnego gazet pisanych w XVIII stuleciu. Praca ukazuje znaczenie prawdy jako kategorii wpływającej na informacyjną wartość analizowanych wiadomości prasowych oraz gazet, a także na ich organizację (strukturę i makrostrukturę). Prawda jest jedną z kategorii (oprócz nowości, aktualności i atrakcyjności), które decydują o doborze informacji w gazetach pisanych przez Kitowicza. Analiza tekstów wskazuje, że prawda jest rozumiana w badanych gazetach jako kategoria zmienna, dynamiczna, relatywna, która jest poznawana wraz z napływem kolejnych danych.

Istotny aspekt analizy stanowi uwzględnienie modalności epistemicznej tekstów i wskazanie, w jaki sposób nadawca wiadomości prasowych wyraża w nich swoje przekonanie o stopniu prawdziwości informacji. Badanie koncentruje się na jednostkach leksykalnych stanowiących modalne sygnały najwyższego stopnia przeświadczenia nadawcy o prawdziwości przekazywanych treści. Stosowane w tekstach strategie, które kształtują znaczenie prawdy w gazetach rękopiśmiennych, są determinowane przez sytuację komunikacyjną i szerszy kontekst.

SŁOWA KLUCZOWE: prawda, gazety rękopiśmienne, wiadomość prasowa, gatunek wypowiedzi, Jędrzej Kitowicz, XVIII wiek, modalność epistemiczna

**The truth in handwritten newspapers of the second half of the 18th century
(on the selected material). Research reconnaissance**

SUMMARY: In this article, I discuss the issue of truth in relation to selected handwritten newspapers from the second half of the 18th century. The discussion is preceded by the characteristics of the communication phenomenon of newspapers written in the 18th century. The paper presents the meaning of truth as an important category influencing the informational value of press releases and newspapers as well as for their organization (structure and macrostructure). Truth is one of the categories (excluding news, topicality and attractiveness) that determine the selection of information in a newspapers written by Kitowicz. The analysis of the texts shows that the truth is understood in the studied newspapers as a variable, dynamic, relative category which is being explored with the flow of new data.

An important aspect of the analysis is taking into account the epistemic modality of texts and indicating the way in which the sender of press releases expresses his belief about the degree of truthfulness of the information. The research focuses on lexical units which are modal signals of the highest degree of the sender's confidence in the truthfulness of the edited messages. The strategies used in texts that shape the meaning of truth in handwritten newspapers are determined by the communication situation and the wider context.

KEYWORDS: truth, handwritten newspapers, genre, press release, Jędrzej Kitowicz, 18th century, epistemic modality